

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ТА СИСТЕМИ ДОКАЗІВ У СПРАВАХ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

PECULIARITIES OF PROVING AND THE SYSTEM OF EVIDENCE IN CASES WITH THE SETTING OF FACTS, WHICH ARE OF LEGAL SIGNIFICANCE

Рогач О.Я.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного приватного права, правосуддя та адвокатури
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті досліджено питання особливостей доказування у справах щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення. Проведено комплексний аналіз системи доказів у цих категоріях справ окремого провадження. Проаналізовано судову практику щодо застосування доказів у справах із встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Ключові слова: юридичні факти, докази, доказування, система доказів, окреме провадження.

В статье исследованы вопросы особенностей доказывания по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение. Проведен комплексный анализ системы доказательств в этих категориях дел особого производства. Проанализирована судебная практика по применению доказательств в делах по установлению фактов, имеющих юридическое значение.

Ключевые слова: юридические факты, доказательства, доказывание, система доказательств, отдельное производство.

The question of the peculiarities of proving in cases with the setting of facts, which are of legal significance, is being investigated in this article. A comprehensive analysis of the evidence system in this category of cases was held. A judicial practice in terms of implementation of evidence in cases with the setting of facts, which are of legal significance, is being analyzed.

Key words: legal facts, evidence, proving, system of evidence, separate proceeding.

Актуальність теми. Навряд чи знайдеться юрист, який буде заперечувати значення доказів та процесу доказування у сфері цивільного судочинства, у тому числі й у сфері справ окремого провадження, оскільки доказування, з точки зору правосуддя, – це процес відтворення у суді інформаційного змісту тих чи інших засобів доказування, передбачених нормами процесуального права. Об'єктивне розкриття інформації про існуючі обставини чи факти – це шлях до отримання публічного, юридично значущого судового рішення, в якому на державному рівні відтворено інтерес особи. У свою чергу це породжує для заявника нові правовідносини, які до цього не могли мати місця. Такий висновок є характерним не лише для справ позовного, але в першу чергу для справ окремого провадження, оскільки кожна така справа, по суті, є підставою для виникнення нових правовідносин, які регулюються різними галузями права. У той же час інформаційний зміст засобів доказування, який доводиться до відома суду, повинен бути не лише переконливим, але й об'єктивно чесним без привнесення у такий процес особистої упередженості.

Постановка проблеми. Вирішити питання доказування за рахунок лише одних пояснень заявника, тобто надання суду лише одного доказу з його, здавалося б, переконливим змістом, не можливо, оскільки у такому разі відсутня конкуренція доказів з одного боку та відсутня її об'єктивна змістовність з іншого, що не дає можливості поглянути на ті чи інші обставини з різних її ракурсів, що завжди викликає не-

довіру, оскільки у кожній, навіть самій нескладній справі, природно існує ціла система різних за своєю формою і змістом доказів.

Безумовно, кожна така система характеризується своєю варіативністю. Але саме у цьому і полягає особливість формування не лише системи доказів у позовному провадженні, де має місце вільне формування системи доказів кожною із сторін, а й окремого провадження, де має місце виключно спеціалізована система доказів, а відповідно, і доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що питання доказів та доказування у цивільному процесуальному праві висвітлено у роботах С.С. Бичкової, Ю.В. Білоусова, В.І. Бобрика, Й.Г. Богдан, К.В. Гусарова, О.В. Гетманцева, В.В. Комарова, В.А. Кройтора, М.П. Курило, Г.П. Тимченка, Г.О. Світличної, І.В. Удальцової, М.Й. Штефана, С.Я. Фурси, М.М. Ясинка, все ж достатньої уваги питанням доказів та доказування у сфері окремого провадження науковцями не приділялося.

Мета наукової статті полягає у визначенні процесуально-правової природи засобів доказування у розрізі справ щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Виклад основного матеріалу. Під системою доказів у справах окремого провадження необхідно розуміти таку інформаційну послідовність, яка має місце у змісті засобів доказування, які наперед визначені законодавцем і закріплені у нормах Цивіль-

ного процесуального кодексу, і у зв'язку з цим їх надання суду є обов'язковим для заявників. Разом з тим така система доказів у кожній із справ окремого провадження може бути розширена заявниками за рахунок показів свідків як універсального засобу доказування.

Крім того, складність цього питання полягає у тому, що кожна система доказів, яка сформована законодавцем, є індивідуальною для кожної цивільної справи. Разом з тим назва кожної цивільної справи визначає лише подібність її предмету, але система доказів, яка вибудовується заявником на основі інформаційного змісту засобів доказування, завжди має або різну послідовність, або різну їхню кількість і, як правило, різний зріз, який ніколи не повторюється з ювелірною точністю у ході розгляду справ по суті.

Так, у справах про встановлення родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) суди в основу своїх рішень покладають різні докази, надані заявниками.

Зокрема, Підгасецький районний суд Тернопільської області дійшов висновку про наявність між заявницею та її батьком родинних відносин, на підставі показань свідків, які підтвердили той факт, що померлий був батьком заявниці та збіг зазначення їхніх родових прізвищ, які відображені у свідоцтві про народження заявниці, а також те, що за життя померлий і заявниці підтримували родинні стосунки, проживали в одному будинку та взаємовідносини між ними були як батько та дочка [1].

У справі № 2-0-323/12, розглянутій 09 жовтня 2012 року Ровеньківським міським судом Луганської області на підтвердження факту родинних відносин між заявником і його бабусею, окрім свідчень заявника, свідків, суд взяв до уваги родинні фотографії, додані до справи [2].

Як бачимо, усі суди застосовували подібні докази у різній їх послідовності. При цьому назви письмових доказів були ідентичні, а в порядку розширення кожної такої системи доказів мали місце свідчення свідків.

Говорячи про докази або їх систему, ми перш за все маємо на увазі їхній інформаційний зміст як щодо кожного доказу окремо, так і системи доказів в цілому, оскільки кожна система доказів у своїй сукупності створює інформаційну пряму, де кожен послідовний доказ є її продовженням, що дає можливість створити загальне уявлення суду про окремі факти чи цілі події. Таким чином, у цивільному процесуальному праві і, зокрема, у справах окремого провадження об'єктивно формується різна за своїм змістом спеціалізована система доказів, на яку, безумовно, має вплив матеріальне право. Така залежність породжує велику його варіативність як з боку кількості, різності, об'єктивності, об'ємності доказового матеріалу, так і з боку думки науковців, спрямованої у сферу теорії процесуального права, щодо наявності нової підгалузі права у системі цивільного (кримінального) процесуального права – доказового права.

Саме з цих підстав необхідно розглядати кожну справу окремого провадження з точки зору наявності спеціалізованої системи доказів, які заздалегідь визначені законодавцем і закріплені у нормах процесуального права.

Розглядаючи справи окремого провадження з точки зору встановлення фактів, що мають юридичне значення, М.М. Ясинок зазначає, що останнє століття категорія цих справ суттєво не змінилася [3, с. 202], окрім уже зазначеної справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами, до даної категорії справ належать справи про перебування фізичної особи на утриманні, каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або отримання допомоги із загальнообов'язкового державного соціального страхування; реєстрацію та розірвання шлюбу, усиновлення; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; належність правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігається з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті; народження особи в певний час, у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану щодо факту народження, смерть особи в певний час; а також у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті, смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або давали підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку, внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру.

Як бачимо, встановлення таких юридичних фактів стосується у першу чергу життєво важливих сторін життя людини, і при звичайному природному розвитку подій ці питання мали б своє природне вирішення. Разом з тим у житті має місце безліч випадків, які потребують свого узаконення на рівні судового рішення, оскільки відсутність такого рішення унеможливило б наявність тих чи інших юридично значимих фактів, з якими особа пов'язує виникнення зміну чи припинення правовідносин у сфері своїх особистих чи майнових прав.

Разом з тим встановлення юридично значимих фактів судом можливо лише тоді, коли законом не передбачено іншого порядку їх встановлення чи заявник не має іншої можливості отримати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення (п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.95 р.) [4].

Формування системи доказів і доказування щодо необхідності встановлення юридично значимих фактів для фізичної особи є традиційною проблемою не лише для теоретичної науки цивільного процесуального права, але і судової практики, оскільки кожне із положень передбачених ч. 1 ст. 256 ЦПК України є, по суті, окремим предметом розгляду, а відповідно кожен із таких предметів потребує формування відокремленої системи доказів. Разом з тим, щоб доказу-

вати наявність того чи іншого юридично значимого факту, необхідно зрозуміти, що містить у собі поняття «юридичний факт». У цій частині В.В. Комаров зазначає, щолюбий факт – це дійсна невігадана подія, дійсне явище, те, що сталося, відбулося насправді. Це також реальність, дійсність, те, що об'єктивно існує [5, с. 408].

Безумовно, з цим не можна не погодитися, але кожен факт, який не є очевидним і не зафіксований, або зафіксований не вірно чи не точно в документах фізичної особи, може бути виправленим чи встановленим лише на підставі наявності доказів, з одного боку, а з іншого, необхідності такого факту для особи. Таким чином, під юридично значимим фактом, який потребує встановлення необхідно розуміти відтворення у судовому засіданні ретроспективи дій чи подій, явищ чи обставин, які мали місце в минулому за рахунок засобів доказування при умові зазначення мети для якої такий факт є необхідним. Під такою необхідністю необхідно розуміти не просто виникнення, зміну чи закінчення цивільних правовідносин на підставі встановленого факту, а обов'язкову наявність процесуальних наслідків для заявника, які впливають на сферу особистих чи майнових прав громадян.

Звісно, доказування у справах про перебування громадянина на утриманні не пов'язується із встановленням абсолютної істини, як це було донедавна. Сьогодні суду достатньо мати докази, зміст яких з великою вірогідністю вказує на те, що одна людина перебувала на утриманні іншої. Усі інші подробиці такого життя іноді не мають ніякого значення. Пленум Верховного Суду України у п. 8 своєї Постанови № 5 від 31.03.1995 зазначає, що «судам необхідно мати на увазі, що встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для одержання спадщини, призначення пенсії або відшкодування шкоди, якщо допомога, яка надавалась, була для заявника постійним і основним джерелом засобів до існування».

Таким чином, законодавець фактично самостійно визначає мету встановлення такого факту, визначаючи, по суті, сам напрям доказування, а звідси, і формування системи доказів. Таку систему доказів можливо представити у вигляді такої схеми: а) особа, яка утримувала заявника, померла; б) заявник значний час перебував на утриманні померлого; в) померлий являв собою джерело засобів існування для заявника; г) таке утримання для заявника було постійним протягом не менше одного року до дня смерті утримувача; д) причини такого утримання; ж) необхідність встановлення такого факту.

Якщо розкрити цю схему за рахунок переліку доказів, то необхідно зазначити, що такі факти можуть бути підтверджені документами, актами, листами ділового чи особистого характеру, довідкою про пенсію, компенсаційними платежами, корінцями поштових переказів, квитанціями та іншими документами, що свідчать про отримання заявником грошей або іншої допомоги від годувальника як матеріальну допомогу, яка свідчить про основний і постійний характер джерела надходження.

Безумовно, у цьому разі мають значення і довідки ЖЕКу або сільської ради про те, що заявник проживав або однією сім'єю, або отримував матеріальну допомогу різного характеру.

Якщо ж заявник був членом сім'ї померлого (крім спадкування за ч. 2 ст. 1265 ЦК України, коли утримання не потрібно доводити, що він є членом сім'ї померлого), то необхідно надати копії або свідоцтва про шлюб чи народження, усиновлення тощо.

Якщо ж заявник був неповнолітньою або працездатною особою і не був членом сім'ї спадкодавця, але перебував на утриманні останнього не менше п'яти років та отримував від нього матеріальну допомогу, що була єдиним джерелом засобів до існування, безумовним доказом цього можуть бути копії свідоцтва про народження, довідка про інвалідність, інші письмові докази.

Універсальним доказом у всіх цих варіаціях доказування є свідоцтво про смерть годувальника.

Якщо розглядати справи щодо встановлення судом факту каліцтва, то необхідно звернути увагу на те, що дана категорія справ перш за все пов'язується з умовою: а) якщо це потрібно для призначення пенсії; і б) для отримання допомоги із загальнообов'язкового державного соціального страхування. Таким чином, такі справи мають місце лише тоді, коли особа отримала каліцтво не на виробництві чи у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків, а в повсякденному житті, наприклад при падінні, пожежі, природних катаклізмах тощо.

Незважаючи на, здавалося б, наявність факту каліцтва, законодавець передбачає встановлення такого факту з метою перевірки: чи не пов'язаний факт каліцтва з іншими обставинами, наприклад виробничого характеру, де, відповідно до ЗУ «Про охорону праці», такі наслідки, як втрата працездатності при порушенні правил охорони праці роботодавцем повинні оплачуватися останнім. З іншого боку, чи відповідає дійсності факт отримання каліцтва у тому місті, у той час і при тих чи інших обставинах, у тому числі і обставинах некримінального характеру, оскільки при інших обставинах держава не бажає втрачати нагоду до заявлення регресних вимог до винної особи.

Як бачимо, справи даної категорії є виключно персоніфікованими, а звідси, і засоби доказування носять виключно конкретний характер, оскільки виникають із передбачених безпосередньо процесуальною нормою права підстав (пенсія, допомога по соціальному страхуванню), які є остаточними і розширеному тлумаченню не підлягають.

Засобами доказування у даній категорії справ можуть виступати свідки, письмові докази у вигляді висновків лікарсько-експертних комісій, листування з Пенсійним фондом України, Управлінням праці і соціального захисту населення тощо.

Права у людини виникають із її народженням. При цьому факт народження людини підлягає реєстрації. З віком людина реєструє й інші свої особисті немайнові правовідносини, зокрема при вступі до

шлюбу чи його розірванні, усиновленні чи смерті особи.

При наявності документів у вигляді свідоцтва про народження дитини, про шлюб, його розірвання, усиновлення чи смерть, такі документи безумовно являють собою, з одного боку, законно існуючий юридичний факт, а з іншого – доказ як природна наявність такого факту.

Практика свідчить, що внаслідок пожеж чи стихійних лих, злочинів халатного відношення до зберігання документів знищується чи пошкоджується база даних щодо актових записів, які мали місце у РАЦСі чи особистих архівах людини. З цих підстав відновити документи особистого характеру є питанням дуже складним. Саме у зв'язку з такими обставинами суд може встановити факт реєстрації усиновлення, шлюбу, його розірвання, народження чи смерті особи.

Безумовно, такі дії суду повинні ґрунтуватися на доказах, які прямо або опосередковано вказують на наявність факту державної реєстрації немайнових прав фізичної особи. У такому разі доказом є інформація як письмового, так і усного характеру, яка вказує на наявність юридично значимого факту щодо державної реєстрації шлюбу, його розірвання, усиновлення, народження чи смерті особи в минулому.

Аналогічний підхід доказування факту реєстрації народження особи мав місце і в Жданівському районному суді Львівської області, де заявник звернувся до суду із заявою про встановлення факта реєстрації його народження, посилаючись на те, що він народився в м. Калуш Івано-Франківської області. Запис про його народження не був зроблений у відділі державної реєстрації актів цивільного стану, оскільки батьки не подали своєчасно заяву про реєстрацію та видачу свідоцтва про народження дитини. У зв'язку з цим на даний час він не має свідоцтва про народження та паспорту громадянина України, що спричиняє незручності у реалізації належних йому прав та обов'язків.

Оскільки документи про народження дитини відсутні, реєстрація народження дитини в органах реєстрації актів цивільного стану не проводилася, тому є підстави в судовому порядку встановити факт народження такої особи, на підставі дублікату медичного свідоцтва про народження.

Суд задовольнив заяву та визнав факт народження ОСОБИ_1, в м. Калуш Івано-Франківської області від матері ОСОБИ_2 [6].

Відповідно до п.5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України, заявник має право звернутися до суду з заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Як правило, мета такого звернення пов'язана із спадкуванням, оскільки у четверту чергу право на спадщину за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1264 ЦК України).

Разом з тим наявність таких юридично значимих фактів може впливати і на розподіл спільно нажитого майна чоловіка і жінки, які проживали однією

сім'єю без шлюбу менше п'яти років, але після смерті одного із «подружжя» спадкоємці першої черги не погоджуються віддати майно, яке було спільною сумісною власністю чоловіка і жінки, які проживали без шлюбу (ст. 74 СК України) [7].

Таким чином, сама мета звернення з заявою до суду про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу визначає те коло доказів, які необхідно сформувати заявникові та подати до суду. Такими доказами можуть бути свідоцтва (свідоцтво) про народження дітей, довідка з місця проживання, різного роду документи ділового чи особистого характеру, листівки, фотографії, відеозаписи, витяги із домової книги про реєстрацію особи, чеки, квитанції щодо купівлі меблів, будівельних матеріалів, свідки тощо. Окрім цього, обов'язковим доказом є свідоцтво про смерть чоловіка чи жінки, що вказує на те, що така особа померла і з цих підстав у іншої сторони за наявності таких правовідносин виникає право на свою частину майна чи все майно при відсутності спадкоємців першої-третьої черги.

Практика показує, що найчастіше фізичні особи звертаються до суду про встановлення факту приналежності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті. Такі факти мають місце у зв'язку з низькою кваліфікацією паспортистів, секретарів сільських рад, працівників РАЦС, які неухважно заповнюють документи, не уточнюючи правильності запису прізвищ, імен, по батькові громадян, часто перекручуючи як вищезазначені реквізити, так і назви населених пунктів, часу народження, а самі власники таких документів, покладаючись на службовців, не перевіряють правильності усіх реквізитів у своїх паспортах та свідоцтвах про народження своїх дітей. Якщо поглянути на судову статистику, щодо справ окремого провадження то в 2013 році суди загальної юрисдикції розглянули 71,3 тис. таких справ, а у 2014 році таких справ було 55,1 тис. [8, с. 14]. Вісімдесят відсотків таких справ становлять саме справи про встановлення юридичних фактів щодо приналежності особі правовстановлюючих документів. Особливість таких справ пов'язана з тим, що заявника повинен надати суду докази того, що організація, яка видала документ, не має можливостей внести до нього відповідні виправлення. Як зазначає М.М. Ясинок, «у цих справах суд встановлює приналежність особі правовстановлюючих документів, а не тотожність прізвища, імені, по батькові, неоднаково названих у різних документах» [9, с. 654].

Розглядаючи справи про встановлення факту народження чи смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації таких фактів органом державної реєстрації, а також смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру, суд, безумовно, може

зіткнутися із певними фактами доказового характеру, які лише з можливою вірогідністю можуть вказувати на смерть особи, яка пропала безвісти. Разом з тим суд ухвалює такі рішення виходячи із того, що особа, скоріше, померла внаслідок обставин техногенного чи природного характеру, аніж вона жива. Таким чином, такі справи, безумовно, мають моральну складову при доказуванні факту смерті особи, оскільки заявники при цьому просять суд встановити не лише факт, а і час смерті особи, і все це робиться у зв'язку з отриманням, як правило, певних матеріальних благ у вигляді спадщини, матеріальної допомоги тощо. Звісно, що у таких справах система доказів буде формуватися, з одного боку, на правовстановлюючих документах. Так, у справах щодо смерті у разі неможливості реєстрації такого факту в актах цивільного стану чи смерті особи, яка пропала безвісти, доказами можуть бути свідоцтва про народження таких осіб, їхніх дітей, дипломи про навчання, довідки з місця мешкання, покази свідків, заключення державних комісій щодо причин і наслідків надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру.

Отже, суд своїми рішеннями встановлює не будь-які юридичні факти, а лише ключові факти, які безпосередньо породжують цілий блок нових правовідносин чи змінюють або припиняють їх.

Разом з тим не потребують доказування преюдиційні факти, які уже встановлені судом в його рішеннях, постановках чи вироках, які набрали законної сили. При цьому через доказування відбувається систематизація доказів з розставленням їх судом у такій логічній послідовності, щоб кожен інформаційний зміст першого доказу мав продовження в іншій змістовності послідовного доказу.

Висновки. Таким чином, суд пізнає доказову інформацію через засоби доказування. У зв'язку з цим поняття доказів, а в свою чергу і доказування в справах окремого провадження носить двоякий характер. З одного боку, це пізнання окремих фактів і обставин як відокремлено, так і в цілому, що характеризує, з одного боку, логічно-розумову діяльність як заявників, так і суду, а з іншого, їхню процесуальну діяльність, яка створює собою процедуру у вигляді судових засідань обумовлену нормами Цивільного процесуального кодексу. Враховуючи той факт, що на сьогодні усі процесуальні кодекси дають однакове поняття доказів як будь-яких фактичних даних, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (ст. 57 ЦПК, 33 ГПК, 69 КАС України), то можна говорити про уніфікаційний підхід законодавця до цього надзвичайно дискусійного поняття, до якого неодноразово зверталися у своїх підручниках з цивільного процесу та монографіях М.К. Треушніков, А.Ф. Клейман, М.Д. Авдюков, М.Й. Штефан, В.В. Комаров, І.В. Решетнікова, В.В. Ярков, С.Я. Фурса, М.М. Ясинок та інші. Таким чином, на сьогодні ми поступово приходимо до висновку, що докази – це не просто будь-які фактичні дані, а інформація, яку містять у собі засоби доказування і яку на свій страх і ризик формують заявники, спрямовуючи її до суду, а суд отримує, пізнає та оцінює таку інформацію у межах судового засідання. Фактичні ж дані не мають ніякого значення, якщо вони не містять інформації чи така інформація є не відомою, чи її неможливо отримати, або вона не є належною чи відносною. При цьому така інформація набуває статусу доказової лише тоді, коли її прийнято судом і досліджено у судовому засіданні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Підгаєцького районного суду Тернопільської області від 20.03.2014 року у справі № 605/153/14-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3783343>.
2. Рішення Ровеньківського міського суду Луганської області від 09.10.2012 року у справі № 2-0323/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27040257>.
3. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України : монографія / М.М. Ясинок. – Київ : Вид-во «Правова єдність», 2014. – 352 с.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» № 5 від 31.03.1995.
5. Комаров В.В. Цивільне процесуальне право України / В.В. Комаров. – Харків, 1999. – 592 с.
6. Рішення Жидачівського районного суду Львівської області від 16.04.2014 року у справі № 443/466/14-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38351959>.
7. Сімейний кодекс України. – Суми : ТОВ «ВВП Ноті», 2013. – 80 с.
8. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. 2015. – № 7. – С. 14-29.
9. Ясинок М.М. Актуальні питання прикладної цивілістики у сфері складання процесуальних документів : науково-практичний посібник / М.М. Ясинок. – К. : Вид-во «Правова єдність», 2015. – 814 с.